

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ch. Maybelle

Yppk

891-99

7-13

19 NOV 2011

42

Ա. ՊԱՆԵԱՆ

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ

ԹԻՒՆ 2

ԳՍ. ՀԻՐԷ

ՀԱՅԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ. ՕՆԵԿ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

1906

ԳԻՆ 50 ՄԱՐԻՄ

99
3

Handwritten notes and stamps in Persian/Arabic script, including 'استانبول' (Istanbul) and 'مكتبة...' (Library...), along with a 'STAMP' mark.

391.99

7-13

✓

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՍՅԱՍՏԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

Ս. ՊԱՆԵՍՆ

Ս. ՊԱՆԵՍՆ

Հ Ի Ի Լ Է

زارطاریان کتبخانه سی
استانبول

چاقاقیلر یوقوشی نو سو ر ۲۴-۲۶

Վ. Ե. Զ. ԶԱՐՏԱՐԻԱՆ ԶՐԱԴԱՐԱՆ
 * ՍՅԱՍՏԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ *
 LIBRAIRES-EDITEURS
 V. & H. ZARTARIAN FRERES
 STAMBOUL TCHAKMAKDJILAR N. 24-26

ԳՐԱԶԻՐԷ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ ՕՆՆԻԿ ՀՍԼԷՊԼԵԱՆ

1906

ԵԲ
ԲԻ

Հ Ի Ի Լ Է

Ա.

Առ Արամ (1)

— Ահա՛ Շաֆիյէին այս իրիկուան բաժինին մէկ մասը, ըսաւ Լեօն՝ միացած երկու ավերուս խոսչին մէջ գրամներ ոտտուտեցնելով:

— Նայի՛ժ, ըսաւ Արտաշէս:

Լեօն ձեռքերուն մէկը վերցուց և Արտաշէս տեսաւ երկու, հինգ, տասը, քսան միլիոնացնու (2) կոյտ մը:

— Ա՛յոթ է ասանկ ոչնչութիւններով մեր կամակատար մարդը խաբել, ըսաւ Արտաշէս, և Լեօնին ձեռքին ուժգնապէս զարնելով օգին մէջ սփռեց այդ գրամակոյտը:

(1) Այս և մի քանի ուրիշ իրական կեանքէ վէպերը իմ յաւէտ անտուանալի որդիս Արամին իբր ուղեցոյց սահմանած էի: Բայց խորհուրդ մարդկան, կամք Աստուծոյ: Այնպէս եղաւ որ փոխանակ անոր ձեռքերով գերեզմանին մէջ ամփոփուելու, ևս անոր վեցամեայ մարմինը անցած տարի (1905) յանձնեցի համայնապարտիակ բնութեան ծոցը: Սակայն, որովհետև կը հաւատամ որ իր հողին, այսինքն իր խկութիւնը յարածամ շուրջս կը թեւածէ աւելի ազատ, աւելի խոհուն և թերևս երջանկագոյն գոյութեան մը մէջ, զուգնաբեայ ձօնս փոխելու կամ ջնջելու հարկ չեմ տեսներ:

(2) Մէկ միլիոնը ողջ չորս բարս է և թուրքիոյ հինգ ու կէս փարային կը համապատասխանէ:

Լեոն խնդաց, և աչքերովը պահ մը հետեւելով
այդ օդապայց մանրուկներուն, որոնք հիմայ երկ-
րի վրայ կ'իջնէին կարկտանման, ըսաւ .

—Քու հիմայ բրածդ ես Շաֆիյէին առջև պի-
տի ընէի: Մոր գտներու է դարձեալ այնքան ման-
րուկ... սարսափելի մարդ մ'ես դուն, Արտաշէս:

—Կը գտնենք, հոգ մի՛ ըներ: Առ այժմ սա
պզտիկ Ֆեղանները գիտենք:

Երկու բարեկամները —Քաշիրէի առաջնակարգ
ընտանիքներու ներկայացուցիչներն ու ժառանգ-
ները —Քաւէ Էթիքսիէնի գուռսը սեղանի մ'առջև
նստած դարեջուրի գաւթներ կը պարպէին:
Ժամը իրիկուան ութն էր: Ելեքորալոյսերուն
փողփողումը գիշերային մթութիւնը փարատած
և սրճարանին չորս կողմը անարև և տմոյն ցորեկի
մը մօտեցոյցած էր: Պզտիկ Ֆեղաններ, որոնք
այդպիսի զբօսատեղիներու շուրջը կը վխտան
միշտ, յարձակած էին այդ գրամակարկուտին
հատիկներուն վրայ: Չորոնք իրարմէ կը խլէին,
զիրար հրճակելով, իրարու բռունցքի և սոքի
հարուածներ տալով, ի մեծ հաճութիւն յաճա-
խորդներուն, որոնք լիաբերան կը խնդային երբ
լաճերէն մին ցաւազին աղաղակ մը խեցնէր:
Ֆեղանիկները՝ աթուներուն և սեղաններուն տակ
սողոսկելով, նստողներուն ծունդերուն մէջ տեղէն
սահելով, ուրախութեան և յուսախաբութեան ճի-
շեր արձակելով գետինը իրենց ցնցոտիներովը
գրեթէ աւլած և մաքրած էին:

Այս միջոցին ալէհեր և աչազուրկ մութացիկան
մը դողդոջուն ձեռք մը կարկառեց դէպ երկու
բարեկամները՝ բաներ մը մրմնջելով:

—Մա՛րդ, ջսաւ Լեոն, ոտքերուդ տակ, ասդին
անդին նայէ. թերևս թուռներդ մանանայէն բան
մը թողուցած են քեզի:

Մարդը չհասկցաւ, և սրճարանին կարսօնը դա-
լով թեկերէն բռնեց և մայթէն դուրս նետեց զայն
կոշտաբար:

Այն գիշեր զեղանի Շաֆիյէն ինքզինքը գե-
րազանցեց, այնպէս որ իր ընկերուհիներն ան-
գամ սքանչացան իր վրայ: Եւ երբ երկինք ա-
ւետեց արշալոյսը՝ Լեոն և Արտաշէս գացին գի-
շերելու, զլուսնին լեցուն և զրպաննին պարապ

Գրեթէ նոյն ժամուն Համբարձում Ելուրէքեան
ելաւ և նստաւ իր յարգեալ խշտեակին վրայ, իր
խեղճ ու կրակ խուցին մէջ:

Ո՞վ էր այս անձը:

Երկու բառով կարելի է պատասխանել այս
հարցումին, բայց որովհետև առիթը կը ներկա-
յանայ Եգիպտահայ վերջին գաղթականութեան
դէպ առաջին օրերը յետագիւմել՝ մի քիչ եր-
կարաբանութիւն թերևս անօգուտ չպիտի ըլլայ
թէ՛ ապագայ պատմադիրներուն և թէ՛ նոր սե-
րունդին:

Բ.

Գահիրէի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան սրճարանը բնական ժամադրաւայր մ'եղած էր մանաւանդ Կ. Պոլսոյ կոտորածէն ետքը և անոր հետեանքով, կարմիր թիւրքիայէն խոյս տալով Խրտիվական մայրաքաղաքին մէջ ապաստան մը փնտռող արդէն չքաւոր և գահիճներու ձեռքով կործանած և կամ այնպէս կեղծող մեր արեւակիցներուն համար:

Ասոնք ընդհանրապէս գիշերը Պէյն-էլ-Սուրէնի եկեղեցւոյն բակին և սենեակներուն մէջ խռնուած անցընելէ ետքը, ցերեկները վերոյիշեալ սրճարանը կը վազէին, սպասելով որ ամէն մէկը մի որ և է օրապահիկ ձեռք անցընէ: Եգիպտոսական ազգայիններու կողմէն Առաջնորդարանի տրամադրութեան տակ դրուած և քիչ շատ կանոնաւոր և ոչ այնքան անկողմնակալ կերպով բաշխուած նպաստներու հակառակ, գաղթականներէն ոմանք մասնաւորներու օգնութեան դիմած էին իրենց և իրեններուն պիտոյքը գոհացնելու համար: Երբ ամէն մէկը տեղաւորուեցաւ կամ, իր մտաւորական և գրամական կարողութեան շնորհիւ գէշ ազէկ գործ մը գտաւ, այն ատեն յայտնի եղաւ որ նպաստամուրացներուն մեծամասնութիւնը իր գօտիին տակ մի քանի հարիւր

ուկինոց հարստութեամբ մուրացած էր . . . Ասիկա, մեր գաղթականութեան պատմութեան մէջ, մի սև կէտ է, որ թերևս իրապէս կարօտներուն զրկանքն ու տանջանքը երկարած է: Յիշեալ տխուր օրերուն մէջ, մի թարիչ միակ բանը այն եղած է որ, ազգին ստորաբաժանումներուն մէջ համերաշխութիւն մը գոյացած էր: Հռովմէական և Բողոքական հայերը գաղթականներուն ի նպաստ իրենց մէջ հանդանակութիւն բացած և զոյացած արդիւնքը Առաջնորդարանի յանձնած էին, այնպէս որ հայ մը, ինչ դաւանանքի ալ պատկանէր, Լուսաւորչական Հայոց Առաջնորդարանին կը դիմէր օգնութեան համար: Աւա՛ղ, երբ օգնութեան դործը վերջ գտաւ, համերաշխութիւնն ալ անհետացաւ: Միթէ անհրաժեշտ է որ Հայութեան մէկ ոտքը գերեզմանին մէջ իջնէ Հայու արիւնը եռացնելու և ինքն իրեն արեւակցական ձեռք կարկառելու համար: Ազգին գոյութիւնը ապահովելու գործը միթէ նուա՛ղ փառաւոր է քան մի քանի հազար անհատներու կարիքին լրացման օժանդակելու գործը . . . Ինչ որ ալ ըլլայ մեզի համար անլուրդական բազմաօրութիւն մ'է ականատես եղած ըլլալ օրերու — թէ և վազանցուկ — յորում Հայութիւնը, իր գարաւոր աղետալի նախապաշարու մը վտարած, և բնական ու աշխարհային կապերով զօգրուած, որոնք որ և է առընչութիւն չունին երկնային խնդիրներուն հետ, իր

անդամները պնդապէս կը սեղմէր իր բազմախոց կուրծքին վրայ Բացառելով Ֆէլլահացած մի քանի հարիւր տեղացիները, Եգիպտաբնակ ամեն ազգային իր նիւթականին, մանաւանդ աղքեցութեան չափով կը նկրտէր խեղճ գաղթականներուն թշուառութիւն ամաքեր:

Այն անմոռանալի օրեր, Հայոց Բարեգործական ընկերութեան սրճարանը, գաղափարներու և նիւթական ու մտաւորական կարողութիւններու մտատանջութեան և անհոգութեան ճշմարիտ կափառնալում մը եղած էր: Որովհետև Ընկերութիւնը, գէթ բարեգործութիւնը կընէր իր հայ յաճախորդները չ'ստիպելու որ բան մ'անեն, սրճարանը երբէք ասեղ ճգելու տեղ չ'էր գտնուէր: Հոս նարտ որուն սիրահարն էր Աճէմ Յակոբ, հոն պեղիկ զոր կը պաշտէր Քիւրտ Ստեփան, քովը քրեմա որուն համար հոգի կուտար Չէրքէզ Տիգրան, յաջող և անյաջող խաղացողներուն ուրախալի աչազակներով կամ ահռելի հայհոյանքներով: Աջ կողմը, գաղթական արհեստաւորներու, վաճառականներու, պաշտօնեաներու վէճեր, Թուրքիոյ մէջ իրենց անցած դարձած գործերուն, առ ու ծախսերուն վրայ: Չախ կողմը Կաշնակցական, Հնչակեան, Արմենական, Միութեանական կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներ, գէմ առ գէմ, սեղանէ սեղան, զիրար քննադատելով, զիրար բամբասելով, զիրար զրպարտելով, երբեմն — շատ քիչ անգամ — իրարու գլխուն գա-

ւթներ, գաւաղաններ, աթուներ նետելով, «մարդ ես նէ դուրս ել որ ցուցնէմ» ի կոկորդալիւր հրաւերներով: Այս հերոսներուն քով մի քանի հեգնողներ, հոպիաներ, իրենց երկղիմի, չարամիտ ակնարկութիւններով, միջամտութիւններով, հրդեհին վրայ իւր լեցնելու ինքնատուանձ աղնուութեամբ: Այս դժոխային վլվլութիւն, մըխորին մէջ մի քանի կղզիացած, իրապէս տառապող, թիւրքին, քուրտին ձեռքը ձգուած, հրոյ կամ սրոյ ճարակ եղած ամբողջ ընտանիքի կամ մի քանի անդամներու, կողակցի մը, սիրասուն զաւակի մը ցաւովը մշտատանջ սիրտեր: Անոր քովը ուրիշ մը, որ ո՛չ նպատարաշխ մարմնոյ դիմելու և ո՛չ ալ մուրալու քաջութիւնը չ'ունի, և սակայն ազիքները կը կտրատին խորհելով որ անգին, անհուն քաղաքին մի կորսուած անկիւնը, դեռ ավիթիթ բերաններ կան որոնք հաց կը պաղատին. նորակազմ ստամոքսներ կան, որոնք անսուաղութենէ կը մարմրին:

Կային նաև ուրիշ պատճառներ որք — գաղթականները կ'ստիպէին Բարեգործական յաճախելու: Պատճառներէն մին էր՝ թղթակցութեանց խընդիրը: Գահիրէի թղթատարական վարչութիւնը յիշեալ սրճարանը կը խրկէր անձանօթ հայերուն ուղղուած բոլոր գրութիւնները, և անձանօթները լէզէօն կը կաղմէին: Օրը մի քանի անգամ հարկւրաւոր անձեր սրճարանին մարմարեայ հաշուե-

եղանին բոլորտիքն առած, իրենց հասցէին նս
մակներ կը հարցնէին սրճարանապետ Սարգէ
նէվրուզեանէն, որ՝ չ'եմ գիտեր ինչու աւել
Շահ յորջորջումով ծանօթ էր և Առաքել Այրճը
եանէն: Այս երկու սրճարանապետներն ալ մեռա
են, առաջինը՝ բնական մահով իսկ երկրորդը
Նեղոսի մէջ անձնասպանութեամբ:

Քաղաքականութիւնն ալ փոքր պատճա
մը չէր մերայնոց սրճարան ժողովուելուն. սրով
հետև հայերէն լրագիր չկար քաղաքին մէջ, ա
մեն հայ Ընկերութիւնը կը վաղէր օրուան լուրե
րուն տեղեկանալու համար: Հալիսի հեռագիրը
տեղական թերթերը հոն կը տարբալուծուէին,
կը մեկնաբանուէին. մանաւանդ իտալական Բա
քախաջո պատկերազարդ շաբաթաթերթը ներշնչ
չումներու, յայտնութիւններու անուպառ աղբիւ
մ'էր և քաղաքականութեան հաւատարիմ հայե
րի: Ուստի կը պատահէր որ Հանօթօ, Սալիզպիւ
րի, Լօպանօֆ բոնէ մը տեղեկութիւն չունեցող
ապուշներ էին: Ամբողջ տիեզերքին քաղաքա
կանութիւնը այս սեղանին վրայ Նաբուգոդոնոսոր
աղային ըսածին պէս, այդ սեղանին վրայ հաճե
թակղաթփաշարին ըսածին պէս էր, և այնպէս
րլլալու էր: Եւ ասոր հետևանքն այն կըլլար որ
Հայաստան օրը քանի մ'անգամ կ'ազատէր, թիւր
քիա քանի մ'անգամ կը կործանուէր. մինչև
ցնոր տնօրինութիւն որ շատ չէր ուշանար: Ար
ար ըլլալու համար պէտք է ըսել, որ հայկա

կան նորակազմ կառավարութեան (միապետակա՞ն
թէ հանրապետական, այդ ետքի խնդիր էր)
համար այժմէն պետ, նախարար պաշտօնեայ
նշանակելու խօսքը չէր ըլլար, ինչպէս երբեմն (1):
Էականը այդ կառավարութիւնը ձեռք անցընելն
էր և՛ ինչպէս ըսինք, ան ալ օրը քանի մ'անգամ
կուգար կերթար: Հազիւ տարիէ մ'ի վեր եղբայ
րոսի մէջ պատահած մասնաւորապէս դառնակըս
կիծ գէպը՛ ալ — Մուշեղի կախուիլը — վէճերու,
ենթագրութիւններու, առարկայ էր: Ինչպէս և
ղած էր որ այս ազատ հողին վրայ, այնքան փա
շաներ, պէյեր այդ երիտասարդը չէին կրցած
աղատել, եղբայրոսի մէջ կախազան հանուած ա
ռաջին օտարականը ինչո՞ւ հայ ըլլար . . . թէ՛
ազգային դատին և թէ՛ Մուշեղի հարցին վրայ
դարձած այս փլունիկեան վիճաբանութեանց և
գատողութեանց մէջ մեզ հայոցս համար՝ յատ
կանշական բան մը կար, որ այնքան աղէտալի
եղաւ մեզի և տակաւին աղէտալիօրէն կը շարու
նակուի ազգին աւելի լուսաւորեալ աւելի գի
տակ անհատներու կողմէն: Այդ յատկանիշն է՝
ուրիշին շահն անտեսել երբ մեր շահերուն վրայ
կը մտածենք . . . Մուշեղ թերևս չէր կախուեր,
պայմանաւ որ այս բանը տիրապետող կառա
վարութեան ձգտումներուն նպաստաւոր ըլլար:

(1) Ես ալ մտաք եմ, Արշակոյսի մէջ հրատարակուած
իբր թիրթիւն:

Ազգին մէկ տասներորդը վրայ տալէն ետ-
քը — նիւթական անհուն կորուստնիս չեմ հա-
շուեր — ինչու տակաւին չենք համոզուած որ եթէ
Ներսէսական միայն մէկ տէրութիւն իր շահը նա-
խատեսէր Հոյակական ինքնօրինութեան մէջ, մեր
խնդիրը շատոնց կարգադրուած էր: Երկրիս վրայ
կառավարութիւններ դոյութիւն ունենալէն ի
վեր, ազգի մը, արտաքին ազդեցութեամբ, ան-
կուժը կամ վերականգնումը ձեռնհաս պետութեան
մը կամ պետութեանց շահուն համապատասխանած
է միշտ հակառակ Մարդկութեան այժմեայ զար-
գացած վիճակին, պետութեանց շահախնդրու-
թիւնը նոյնն է ինչ որ էր խաւարեալ դարերու
մէջ, և այնպէս ալ պիտի շարունակուի ցորչափ
կառավարութիւններ, ազգայնական խարութիւն-
ներ դոյութիւն պիտի ունենան: Տէրութիւն մը
երբեք տանջուած ազգի մը օգնութեան չպիտի
փութայ մի միայն անոր սեւ աչքերուն համար:
Ասպետականութիւն, անշահախնդրութիւն, ան-
հատական առաքինութիւններ են, արտաքսուած
կառավարական բառարաններէ վասն զի ամեն
կառավարութիւն, որ տեսակին ալ պատիանի, իր
շահագիտական անխրատութիւններն ունի: Ինչո՞ւ
կը յամուինք չհամոզուելու որ աշխարհիս վրայ
չմնաց ազգ մը, մեզմէ զատ, ազատամիտ կամ օ-
տարազանց — որ օգտուած չըլլայ և չշարունակէ
օգտուիլ մեր յեղափոխութենէն, մեր մարտիրոսու-
թենէն: Հետեւաբար մեր մաքսուսներուն յա-

րատուումը խիստ փափաքելի է գէթ մի քանի
տէրութիւններու համար: Կը կարծէ՞ք որ Պալ-
տատի երկաթուղին այնքան շուտով ուրիշ պե-
տութեան մը յանձնուէր, Եէմէնի ապրտամբու-
թիւնը այնքան յառաջանար ի մեծ ուրախութիւն
մի ուրիշ տէրութեան, Մակեդոնիա այս աստի-
ճան գրգռուէր, Կրետէ ազատէր, եթէ մեր ազ-
գին նահատակութիւնը ուժաթափ և վարկաբեկ
ըրած չըլլար Օսմանեան կառավարութիւնը:

Մեզ ազատելու փառահեղ մենաշնորհին թեկ-
նածունքը կը պահանջեն որ ժողովուրդը քաղա-
քականութեամբ չզբաղի և իրենց հաղորդած լու-
րերով և մեկնութիւններով բաւականանայ: Լաւ,
բայց միթէ իրենք ալ կ'անդիտեն որ Մակեդո-
նիոյ խառնակութիւնը ուրիշ բան չէ բայց միայն
մրցում մը Աւստրիական և Ռուս-Պուլկարական
կառավարութեանց մէջ Սէլանիկի և Կ. Պօլսոյ
ճամբուն տիրանալու համար, և Կրետէ վէճի
ինձոր մ'է չորս պաշտպան տէրութեանց միջեւ:
Ռուսիա որ Միջերկրականի մէջ կայանի մը պէտք
ունէր, օգտուելով մեր կոտորածէն միմիայն իր
ազդեցութեամբ թուրքիսէն բաժնեց այդ կըզ-
գին մինչպէս երեսուն տարի առաջ Պուլկարիան,
ժամանակ մը ետքը զայն իրեն դրաւելու համար:
Բայց տէրութիւնները օրոնք չուղեցին կամ
չկրցան հակառակիլ և կամ իրենց մասնաւոր
հաշիւն ունէին: Ռուսական դիտաւններուն առջև
խոչնդոտներ հանեցին 1878ին Պոսնա-Հէրցե-

կօվինը Աւստրիային յանձնելով և հիմա կրետէին պահպանութեան մասնակցելով: Աւր է, ուրեմն, Մակեդոնիայի յեղափոխութիւնը և կրետէի ազատութիւնը, զոր վերոնի՛ միշտ յառաջ կը մղեն մեզ կազմադրուելու շարդուելու քաջալերելու համար. . .

Եւ օ՛վ է այն «հովիւը» որ Լուսաբերին միջոցաւ «աղբօղին յեղափոխութեան» կը հրաւիրէ ամբողջ Հայութիւնը: Այս է, կ'ըսէ, միակ միջոց ազատելու. . . Արդարեւ, եթէ մահը ազատութիւն է, «հովիւ» միջոցը լաւագոյնն է, քանի որ երեք տերութեանց կողմէն «աղբօղին» բնաջնջումը կ'ապահովէ. . . Բայց «հովիւ» ըսն մը չկորսընցնէր, ինք՝ Հայոց յաղթութեան համար արտասահմանի ապահով հեշտալեռներուն վրայ ձեռնամած աղօթելով, պատերազմիկ խումբերուն առաջնորդելու ապուշութիւնը չ'ընելու համար. ինչպէս կ'ընէին ներսէսներ, Ղևոնդներ. . .

«Հովիւ»ին և անոր նման արտասահմանեան բաղձաթիւ մարտահրաւէր հերոսներուն այս «ձեզ տեսնեմ, տղերք» ի առիւժային բացազանչութիւնները մեզի կը յիշեցնեն անէկտող մը, զոր ուրիշ անգամ ալ պատմած ենք: Բայց կան բաներսրբոյ շահեկան է իբր ասեհօրեայ հաց ու պանիր հրամցընել մերայնոց, մեր ներկայ ճըգնաժամային կացութեան մէջ:

Ռուս. թրքական պատերազմին օրերն էր թուրքիոյ մամուլը ասեն օր շախշախիչ յաղթա-

նակներ կը տանէր «բիս մօսկօֆ»ին վրայ: Այս բառական չ'էր, պէտք էր արմատէն բնաջինջ ընել թշնամին, այնպէս որ Աստուծոյ մարգարէին հարազատները, գեղեցկասիրական պտոյտ մ'ընէին՝ պարելով և երգելով, ուտելով և խմելով՝ Ռուսաստանի չորս կողմը: Մուհամմէտի արքայութեան հեշտութիւններէն ամենամեծ մաս մը իւրացնելու տենջով այրող մրկող շէյխ մը, Սուրիական Հ. քաղաքին մէջ, անձնուիրաբար ստանձնած էր թշնամին բնաջնջելու գործը: Ուստի, ամեն առտու, իր ապտեսթն ու նախազը կատարելուն պէս, քաղաքին հրապարակը կը վաչէր. և հոն, թեքրը մինչև ուսերը սօթօւած, «եա Ալլահ, ե՛ա Նէպի, ե՛ա Խըտըր, հի՛ւ» պոռալով, աջ ձեռքը ուժղնաբար ձախէն դէպ ալ կը տանէր օդին մէջ կիսաբոլորակ մը դժելով: Շէյխը իր այս շարժումով՝ քսան օրուան հեռաւորութենէն՝ ճիշտ տասը հազար «մօսկօֆ»ի գլուխը կը թընցընէր: Այս գործողութիւնը կը կրկնուէր օրը երեք անգամ, առտու, կէսօր և իրիկուն: Օրեր անցան, զօրավար Տէր Ղուկասօֆ անառիկ կարսը գրաւեց, ընդհանուր հրամանատար Հայկազն Լօրիս-Մէլիքօֆի գունդերը Ահմէտ Մուխթար բաշան նեղը խօթած կարնոյ կոպառնային մինչդեռ Ռումէլիի կողմը Աքօպէլէֆ և Կուրքօ Պալգաններուն տիրանալով Ֆիլիպի և Աղրիանուպօլսոյ և անկէ ալ Կ. Պօլսոյ վրայ արշաւելու կը պատրաստուէին: Իսկ մեր շէյխը կը շարունակ

կէր իր անխնայ շարքը: Օր մը մի քանի թերահաւատ թիւրքեր ըսին այս մարդուն թէ՛ աւելի աւ չէ՛ր ըլլար որ պատերազմի դաշտն երթար և հոն աւելի ազդուօրէն գործէր:

— Անշուշտ, պատասխանեց շէյխը, որովհետև կ'ըզամ որ հարուածներս՝ հեռաւորութեան պատճառաւ՝ իրենց ուժը կը կորսնցնեն կոր: Եթէ պատերազմին մէջ մտնեմ, վստահ եմ որ արեան դէտեր և ծովեր պիտի ժայթքին հողին տակէն և թշնամիները մէկ անգամէն կուլ պիտի տան:

— Բու ուզածդ ալ ատ չէ՛:

— Այո՛, բայց կը վախնամ որ ես չխոզուիմ, պատասխանեց մարդը անխախտ համոզումով մը, վասն զի այս տեղիքի եպէս միսսեք տակաւին շատ պէտք ունի ինձի, իր ազագայ թշնամիներն ալ անհետացնելու համար: Հետեւաբար ազգին և տէրութեան շահը կը պահանջէ որ ես հեռուէն գործեմ...:

Ըստ մեզ, թուրքին, ուստի ձեռքով կամ թելադրութեամբ և կամ եւրոպական մի որ և է տէրութեան կողմէն այս կամ այն կողմին եղած գրգռումով կատարուած ամէն մէկ դիւցաշնութեան կամ շարդին ծայրը ոչ թէ «ազատութեան լուսափողփող արշալոյս» է, այլ - ինչ որ ճշմարիտ է - Հայութեան վերջալոյսին յետին պլպլումը պէտք է տեսնել Սյն մահը, որ ազգին անդամները կը հնձէ, բանաստեղծին «արդիւնաշատ, վերապիւնդան սցոցիչ» մահը չէ՛, այլ ըսնդիչ

աւերիչ, ազգաջինջ մահ մէ, որուն բերելիք ազատութենէն երբեմնի Հայաստանին քարերն ու ժայռերը միայն պիտի օգտուին, Հայկազունք դոյութիւն ունենալէ դադարած ըլլալով, շնորհիւ «արդիւնաշատ» մահուան...:

Բայց ինչ ընելու է: Մեր թշնամիներուն չարակամութեան և եւրոպիոյ անտարբերութեան կամ — աւելի ճիշտը — շահագիտութեան առջև ձեռքերնիս ծալլած նստելու ենք: Ո՛չ այդպիսի կրաւորական ընթացք մը նուազ աշիտաբեր չըլլար ազգին դոյութեան տեսակէտով: Ինչպէս քանիցս ըսուած և կրկնուած է, մենք մեր յեղափոխութիւնը զեկավարելու ենք դէպի մտաւորական տիրապետութիւն, զոր համեմատաբար խիստ աւելի դիւրութեամբ կրնանք իրագործել Հայաստանի և հարևան կիսավայրերի ազգերուն վրայ: Երբ քիւրտը կամ պարսիկը տեսնէ թէ հայ բանգէտ երկրագործներու, անասնաբոյժներու, բժիշկներու շնորհիւ իրենց հողը կ'արգատուորին, արջառը կը շատնայ, հիւանդը կ'առողջանայ, նա զայն կ'ընդունի իբր իր տէրը և ոգի ի բռին զայն կը պաշտպանէ հաւանական թըշնամիներուն դէմ: Ահա այն ատեն կ'ըլլանք ճշմարտապէս տիրապետող տարր:

Դատարարական սերունդ պատրաստելու դործն ալ այնքան դժուար չէ արտասահմանի գաղթականներուն համար, թէպէտ ժամանակի

կարօտ է: Բայց յեղափոխական կազմակերպութիւնները հիմակուրն է կրնան՝ փոխանակ մեռնելու և մեռցնելու պատրաստ հերոսներու՝ ապրելու և ապրեցնելու յօժար բժիշկ, քահանայ երկրագործ և անասնաբոյժ խրկել հայրենիք, որոնց նուիրական պաշտօնը պիտի ըլլայ՝ աստիճանաբար մեզի մօտեցնել մեր հակառակորդները մեր խաղաղասիրական և մտաւորական տիրապետութեան այդ ազագայ հպատակներն ու օգնականները:

Գ.

Բայց Բարեգործականի մէջ համախմբումը մի միայն քաղաքական անիրականալի երազներով, անցեալի դառնակիւթ յիշողութիւններով չէր վերջանար: Այդ համախմբումը իր աւելի գէշ կողմերն ալ ունէր: Հայրենակից և ցտակից կամ ոչ ցտակից անձերու երկար բարակ տեսակցութիւնը շատ անգամ առանց օլիաբանութեան չէր կատարուեր: Մոռնալու համար կը խմէին. յիշելու համար կը խմէին: Գաւաթ գաւաթի, սրուակ սրուակի կը յաշորդէր, ցաւ ցաւը կը բանար և արդէն վտիտ քսակներ շուտով կը պարպուէին, առանց անցեալը դարձանելու և առանց ներկան բարւոքելու, ընդհակառակն. իսկ ազագայն միշտ աշխատութիւն և խոհականութիւն կը պահանջէր:

Այս կենսասպառ զեղխութիւնը որ մէկ ժամուան մէջ մէկ ամուռայ օրապահիկը կը լափէր, առօթի ստամոքսով և լաց ու կոծով գիշերելու գատապարտելով անմեղ մանուկներ, անմեռնչ կիներ, յուսախաբ ծնողներ, միակ չինական պարիսպը եղած չէ տկար, անհեռատես և ստրկութեան հակառակ հոգիներու առջև: Մովսէսի ժամանակէն ի վեր Եգիպտոսի պատուհասները այլափոխուած են աւելի կորստաբեր հանգամանքներով: Մարտի, Գորտի, Մժեղի և այլնի տեղ Փարաոններու երկրին վրայ կը տիրապետեն կին, խաղ, գինի և... գործ հայթայթողներ... Ըստ որում առաջին երեք պատուհասներ իրենց պիտակը իրենց վրայ կը կրեն, մեծ կամեցողութիւն պէտք է անոնց ճանկն իյնալու համար: Բայց շորորդ պատուհասը իր անուանակոչութեան մէջ այնքան հրապուրիչ, այնքան յուսատու բան մ'ունի, որ ապահովապէս գէպ ինք կը քարշէ հաց փնտռող անպաշտպան նորեկները, խաւարին մէջ գէպի լուսափողփող բոցը յալացող թիթեռնիկներու նման... Գործ... ատկէ դիւրին և ատկէ շատ ինչ բան կայ Եգիպտոսի մէջ (կամ ալիսարհին ո՞ր կողմն ալ գտնուիս. վասն զի կը կարծենք որ երկրիս վրայ չկայ անկիւն մը, ուր այս անխիղճ մակաբոյժներ բոյն չ'ունենան): Եւ ամենաշքուայլ խոստումներ մարգարտի պէս հատիկ հատիկ կը թափուին մարդուն բերնէն՝ պառալու սկսած ստամոքսիդ, տափակցած քսակիդ առջև: Ակայ

անձնաւորութիւն մը որուն հետ սերտ բարեկամութեամբ կապուած կըլլուած չ'ըլլայ մեր թորոս կամ կիրակոս ախպարը. քանի՛ քանի՛ մարդոց արդէն գործեր գտած է ամենամեծ ամսականներով... Գործ... ատ ալ հոգ ընելու բան է... Հիմայ, այս վայրկենէն սկսեալ կրնաս ապահով ըլլալ որ գործը արդէն գտնուած է և դուն ամսական առնելու պիտի սկսիս... օր մը, կիրակոս ախպար թէ և ճրի չ'աշխատիր, բայց, բայց երբէք չ'ուզեր քեզմէ բան մը ստանալ, քեզմէ որ նորեկ մ'ես և անշուշտ մեծ բան մ'ալ չ'ունիտ. Ետքը, երբ գործի վրայ անցնիս, ալ քու ազնուութիւնդ գիտէ... Եւ մարդը ոտք կ'ելլէ երթալու, քու գործիդ ետեէն վաղելու համար. Բայց յանկարծ կը յիշէ որ վրան դրամ առնելու մտքած է և մանր մունր ծախս պէտք է անձնաւորութեանց քովն երթալու համար. Աւստի վտիտ քսակդ կը բանաս անոր խղճին առջև, որ օրինակելի տիրասիրութեամբ մը՝ իր ճիրաններով կը կորզէ որքան կը հաճի կորզել և հասչտապ կը հեռանայ, իր մարմնոյն ըմբոշխնած սուրճին — ընդհանրապէս օղիին — վճարումն ալ մոռնալով.

Այսպիսի բարեկամական մի քանի տեսութիւններէն յետոյ մեր « գործադիւտ » պարտնը, այլևս քսակ չ'տեսնելով քու ափերուդ մէջ, կը մոռնայ քու գոյութիւնդ ալ, զայն անդունդին բերանը առաջնորդելէն ետքը...

Մեր Համբար ախպարն ալ, որուն պատմութիւնը կը գրենք այսօր, զուրկ չմնաց այս տեսակ բարերարներու տեսակցութիւններէն, որոնցմէ մտնաւոր հաճոյք մը կ'ըլլար, ինք՝ իբնէ իման՝ գաւաթներու առջև ընկրկելու պախարակելի սովորութիւնը չ'ունենալուն համար:

Դ

Հետեւելով վերջին տարիներու տարաշխարհային հոսանքին, այս անձն ալ ինկած էր Խալիվական հողին վրայ, այն յոյսով թէ այդ նախնապատմական երկիրը բաւական հարուստ էր քայլերու տակ ոսկի բուսցնելու. և բաւական ազատ ծուլութենէ, ունայնաբանութենէ և գինեմոլութենէ սկսեալ ամէն տեսակ յոռի միտումներուն գոհացում և զարգացում տալու համար. Համբարձում ժամանակին, իր բնագաւառին՝ մէջ քիչ շատ ոսկի տեսած էր իր երկու եղբայրներուն ընկերակցութեամբ. Բայց երբ — իր դատապարտելի ընթացքով եղբայրները հարկադրելէն ետքը որ իրմէ բաժնուին — Եգիպտոս եկած էր, հայրենի հողին վրայ կը թողուր կին մը և երեք զաւակներ և հետը կը բերէր իր ծուլութիւնը և արբեցողութիւնը. գրամագլուխներ, սրանք անդստին ի վեր միշտ բարոյապէս և նիւթապէս ամենախայտառակ սնանկութեան մատնած են զիրենք փայլալոյսները. Համբարձում մեծապէս յուսախտուեցաւ տես-

ներով որ փարաւոնեան հողին վրայ ալ — ինչպէս
ամեն տեղ — հարկ էր աշխատիլ ապրելու համար,
և աշխատիլ աւելի կորովով, աւելի գիտակցու-
թեամբ, մրցելու համար՝ մէկ կողմէն սա-
կաւապէտ, ուժեղ և խնայասէր տեղացիին, և
միւս կողմէն՝ աշխարհիս չորս հովերէն հոն
խռնուած ամեն տեսակ, ամեն դասակարգի
հանած վարածներու հետ: Իբրև, քայլերու տակ՝
եթէ ո՛չ ոսկի՝ գէթ վարձատրութիւն կը բուսնի.
բայց այն պայմանաւ որ այդ քայլաչափ մը հողը
քրտինքով ողողուի, անդուլ անդադար՝ եւ այն
անձը, որ տրամադիր է այս կերպով աշխատելու
բնաւ պէտք չ'ունի թափառայած ըլլալու երկրիս
վրայ: Իր բնագաւառը լի ու լի կը բաւէ զինք
զոհացնելու. եթէ ինքնապահպանութեան ան-
հրաժեշտ հոգը զայն չնետեր օտար աստղերու տակ:

Բնական այդ անխուսափելի պահանջէն — աշ-
խատութենէն — զատ կան նաև արուեստական կամ
օժանդակ պահանջներ, որոնք ոչ նուազ կարեւոր
են յաջողութիւն գտնելու համար, և որոնք մէջ
կը գաստին լեզուագիտութիւն, խնայասիրու-
թիւն, փափկանկատութիւն և այլն:

Որովհետև Համբարձում միշտ օտար մնացած
էր բարեկեցութեան այս սկզբնապատճառներուն
բնականաբար իր երազած ոսկիները ուրիշն ըլլուն
ստքերուն տակ պիտի բուսնէին, և ինք պիտի
ստիպուէր իրեններուն գիրկը վերադառնալու
գարձեալ համբար՝ ինչպէս որ եղած էր միշտ:

Ուստի Համբար իր ունեցած փոքր գուժարն
ալ « միշտ ձեռքին տակ գործեր ունեցող » խա-
բերայի մը հետ գինետուններու մէջ շռայլեց.
Յետոյ վերադառնալու համար՝ իբր ճամբու
ծախս՝ իր եղբայրներէն գրամ ուզեց, որուն
մինչև հասնիլը կրկնապատիկը արդէն պարտա-
կան մնացած էր ասդին անդին, այնպէս որ այն
գրամէն ալ չկրցաւ օգտուիլ, Հետեաբար Եգիպ-
տոս հասնելէն չորս ամիս ետքը « գինով Համ-
բարձում » ինչպէս որ զայն կ'անուանէին, կերա-
կուրէն աւելի ալքօլի զոհած ըլլալով ինչ որ
ունէր, գրամ, զգեստեղէն, անկողին, այն գիշեր
դեռ բոլորովին չլուսցած կը գտնուէր նկուղի մը
մէջ, յարդեայ խշտեակի մը վրայ, որոնք բա-
րեսիրաբար իրեն շնորհուած էին վաղեմի
ծանօթի մը կողմէն:

Ե

Եւ Հիմա չ'ունէր և ոչ կուտ մը, Աւելի ըլլաւ լով, այս երրորդ օրն էր որ կ'արթննար անօթութենէ տանջուած, կամ, աւելի ճիշտն ըսելու համար, երրորդ գիշերն էր որ կը լուսցնէր պարապ ստամոքսի բաղձատանջ անքունութեամբ:

Անուաղութիւնը՝ բացարձակապէս վարդափոյն մտածումներու ծնունդ չտար. մանաւանդ բարոյապէս անկենդանացած անհատի մը գլխուն մէջ, որ կեանքը երբեք չ'է ուսումնասիրած, և անասնական կենցաղով միայն աշխարհը վայելած է:

Յանցապարտ անկումէ մը ետքը՝ վերականգնումի համար քաջաբար պայքարներ մղել աշխարհիս ծանօթ անտարբերութեան և հեգնասիրութեան դէմ, գործն է զօրաւոր հոգւոյ մը զոր շատ քիչեր ունին՝ դժբաղդաբար Ընդհանրուպէս, երբ մարդ դժուար կացութեան մը մէջ կը գտնէ ինքզինքը, աւելի կը փարի անյուսութեան՝ որ իրեն առջև կը պարզուի իր անդունդներով քան, կ'ուզէ հասնելու ջանալ յուսոյ նշոյլի մը որ շրջահայեացի մը համար միշտ կը պլպլայ թէ և աղօտ, թէ և հեռու:

Կա՛ն անձինք, որոնք անշուշտ իբր թարգման հանրային կարծիքին — խիստ պատուաբեր կը

գտնեն անձնասպանութիւնը կեանքի անյաջող պայքարին մէջ: Ըստ անոնց վարդապետութեան, մարդս երբ այս կամ այն անյոյս պարագայներուն մէջ գտնուի, իր պատիւը աղատելու համար ուրիշ ոչինչ կը պարտի ընել, բայց միայն անձնասպան ըլլալ: Սակայն այս գրութիւնը հիմէն խախտու է և դիւրակործան: Ատոր համոզուելու համար կը բաւէ միայն այս խնդրը բանալ հետեւեալ հարցով: Աշխարհամէտ անձերէն ո՞ր մէկը փորձերով համոզուած չ'է թէ՛ երկրիս վրայ չկայ բան մը այնքան շողմարար, այնքան անորոշ, այնքան խաբուսիկ որքան յոյսը: Արդ բնապէս յեղյեղուկ իրի մը վրայ — նոյն իսկ երեակայական — չէնքեր կառուցանել յայտնի յիմարութիւն մ'է, և անկայունութեան դէմ զչարիչ ոչ նուազ բացորոշ անխելքութիւն մ'է: Ուստի եթէ աշխարհային կեանքէն վտարենք յուսոյ՝ սխալ դադափարը սենյոյս որայուած կացութիւնները ինքնին կ'անհետին, և կ'ըլլան համեմատաբար անցեալին՝ առաւել կամ նուազ դժնդակ կացութիւններ, որոնց հարկ է տոկար:

Յոյսը՝ բառերուն ամենէն վերացականն է, որ կրնայ իրականանալ կամ կրկներեութական վիճակի մէջ մնալ: Սնդիկէն աւելի արագախոյս է, և մահու չափ յանկարծադէպս Բայց և այնպէս յոյսին հաւատքը միշտ բարերար է ինքնաճանաչ խոհմներու. վասն զի այդ հաւատքը կ'եր-

կարէ ժամանակը. և արդէն յայտնի է որ ժամանակը յաճախ ձեռնառու կ'ըլլայ գործադրել անկեղծ յղացումներու, օգտաշատ ձեռնարկներու վսեմ խորհուրդներու իրագործումին:

Եթէ ընդունինք իսկ Յոյսին գրականապէս գոյութիւնը, օրինաւորապէս զայն ուրիշ տեղէնք կրնար փնտռել. բայց միայն աշխատութեան մէջ: Անշուշտ ծագրելի, միանգամայն արգահատելի պիտի գտնէինք այն անձը, ու խաչաձևուած թեքում կ'սպասէ՝ յուսալով թերկինք պիտի բացուին մանանայ տեղացներ համար իր բերնին մէջ. Ուրեմն պէտք է ըստ կարելոյն լրջութեամբ և խոհականութեամբ կատարել մեր պարտականութիւնը, այսինքն աշխատիլ, յոգնիլ, հնարել՝ յուսալու իրաւունքն ենեալու համար:

Աշխատութիւնը ջնջելով, հացը կը ջնջենք.

Ճիգը ջնջելով, մարդը կը ջնջենք.

կ'ըսէ՝ չեմ յիշեր ո՞ր մի բարոյախօսը:

Գալով պատուոյ խնդրոյն, թո՛ղ ներքոյի մեք ուրորովին տարակարծիք ըլլալ այս մասին: Հակառակ շատերու կողմէն ընդգրկուած համոզումին, մենք ապահով ենք որ մահը — ըլլալով յօժարակամ, ըլլալով պատահական — բացարձակապէս անկարող է նսեմացած պատիւ մը վերըստին շողջուղեցնելու: Աւելի առաջ ալ երթալով կ'ըսենք. ընդհակառակը, զնասուած պատուոյն տէրը պէտք է ջանայ աւելի երկարակեաց ըլլալու:

Եթէ կարելի է, որպէս զի կարող ըլլայ եղած փաստը դարմանելու՝ քրտնաթոր աշխատութեամբ՝ և մորմնքալի խանդով մագլելով պէպայն սկսած այնքան հեշտութեամբ սահած իջած էր:

Ասկէ զատ անձնասպանութիւնը՝ առանց ինկատի առնելու զայն թեւադրող պարագայները՝ միշտ պէտք է որակել քաջասրտութեան ճիշտ հակոտնեայ բառով. Բանակին գասալիքը, աշխարհին գասալիքին մի մանրանկտրն է՝ Երկուքըն ալ խոյս կուտան պատերազմէ, ուրեմն երկուքն ալ վատասիրտ են: Մենք չ'ենք կրնար ըմբռնել թէ՛ անձնասպանութիւնը որ և է քաջութիւն մը կ'ենթագրէ իր մէջ՝ և եթէ ենթագրել հարկ ալ ըլլայ, աւելի տրամաբանական է զայն բացատրել հետեւեալ կերպով:

Կեանքի պայքարը այնքան սարսափ կ'ազդէ այն անձին — զոր կ'ընդունինք մտքով և խելքով առողջ — որ առ առտուին հինգ վայրկեան ցաւ քաշելու կամ տանջուելու քաջութիւնը կ'ունենայ ինքնասիրութեամբ. Ե. եթէ այդպիսիներուն քաջ ըսենք, խուլ հակառակութիւններու, անվերջ անյաջողութիւններու, անբուժելի հիւանդութիւններու, ընտանեկան հակակրութիւններու, հազար ու մէկ ձախորդութիւններու, տանջանքներու տարիներով տոկացողներուն ինչ առնու պէտք է տալ, «զի ցաղունք»ը անբաւական է անոնց համար:

.
 Աստի Համբարձումին կացութիւնը յուսահա-
 տական էր, խօսելով ընդունուած ռամկական
 ոճով: Նա չէր կրնար անմիջական դորձ մը
 գտնել, նախ իր թափառասիրութեան համար և
 երկրորդ՝ վերը յիշուած պատճառներով: Իր ըն-
 տանեաց անդամներէն ալ օգնութիւն մը չէր
 կրնար սպասել, անոնք՝ վերջապէս եղբայրասի-
 րաբար ըրած ըլլալով ինչ որ ուրիշ շատ եղբայր-
 ներ կը զլանան իրարու: Իսկ գալով փոլոցնե-
 րուն անկիւնը, զբօսավայրերուն առջև, պոլոտայ-
 ներուն վրայ անցորդներուն ձեռք կարկառել,
 այս գործը կը պահանջէ այնքան զիւցարնական
 արհամարհանք մարդկային կոչուած պատշաճու-
 թեանց և միանգամայն այնքան խոտմնալից
 ստրջանք կ'ենթագրէ ապրուած կեանքի անկար-
 գութիւններուն նկատմամբ, որ շատ անգամ
 ամենաանկեղծ և ամենալեհ կարծուած հօգիներն
 անգամ կ'ընկրկին այդ ինքնամոռացութեան,
 ապագային համար բոլորովին տարբեր պարտա-
 կանութեան մը այդ ստանձնումի առջև, ուր
 մնաց Համբարձումին պէս արդէն բարոյապէս
 փճացած մարդուկ մը:

Յակայն անհրաժեշտ պէտք էր հանդարտեց-
 նել պարապ ստամոքսի մը անտանելի շղաճառ-
 թիւնները, և այս վախճանը անոր մահացումով
 միայն յառաջ կրնար գալ:

Այլ որ զոնէ քսանուչորս ժամ անօթի չէ մնա-
 ցած, երբէք չկրնար երեակայել թէ ինչ է այդ
 հրէշը, զոր անօրոքիւն անուանած են, և որ
 մարդուս ամբողջ ներքին գործարանները տակա-
 առ տակաւ կ'այրէ, կը լիզէ, կը լափէ ոլորա-
 պտոյտ ելեւէջներով, ահագնասարսուռ ստամո-
 ներով, գծախային կիզումներով: Կարծես հեշտա-
 նալով և նոր եռանդ ստանալով այն գալուստմե-
 րէն, այն պրկումներէն, այն անզօր հեկեկանք-
 ներէն, սրտնցձով տանջուած՝ այդ վիշապին զոհը
 կը թաւաղլորի, կը տապլտըկի գետնի վրայ՝
 եւ այս՝ երբեմն կը տեէ օրեր և գիշերներ...

Եւ Համբարձում որոշեց մեռնիլ ինքնասպա-
 նութեամբ, թափով մը ինքզինքը նեղասի մէջ
 նետել և շատ շատ երկու վայրկեան ետքը
 ստամոքս, սիրտ, միտք պիտի հանդարտէին յա-
 ւիտեանս յաւիտենից...

Ե

Նկուզէն գուրս ելաւ, տան դուռը բացաւ և
 ինքզինքը փողոցը նետեց:

Լոյսը ծաւալած էր երկրիս վրայ: Արևուն հա-
 խակարապետ ճառագայթներէն հօրիզոնը շա-
 ռադունած և արմաւենիներուն գագաթները
 սոկեզօծուած էին: Բայց և այնպէս փողոցներուն
 մէջ կը տեսնուէին միայն զիւզաբնակ կաթնա-
 վաճառներ, մրջյան գործատրներ, սպասուհի-

ներ, այծեր, կովեր և այլն։ Ասանք էին բնութեան
ամենօրեայ սքանչացուցիչ վերակենդանութեան
հանդիսատեսները, այն պահուն՝ երբ խկապէս
մարդկութիւնը գեռ իր անուրջներուն մէջ կը
տապալարկի։

Շուտրայէն մինչև Կէզիրէյի կամուրջը բաւա-
կան երկայն ճամբայ մ'է, մանաւանդ ուժաթափ.
դողահար սրունքներու համար։ Սակայն Համբար-
ձուժ կ'շտապէր՝ որքան կարելի էր՝ վայրկեան
մ'առաջ հասնելու համար իր կողմէն ընտրուած
այն հանգրտաւէտ վայրը, զոր պիտի գտնէր կա-
մուրջին տակը, նեղոսին տղմուտ և արգասաբեր
ջուրերուն մէջ։

Իլուխը կ'աչա, ձեռքերը ինկած կը փութար
աշխոզորձ ակնարկներ նետելով մերթ՝ կաթնաչի
ամաններու, նորեւի հացերու վրայ որոնց կը
հանդիպէր։ Կերթար՝ յանկարծ աչքերը գոցելով,
որպէսպի չ'տեսնէ, քիթը բռնելով՝ որպէսպի հոռ
չ'առնէ, ստամոքսը սեղմելով՝ որպէսպի չնուաղի.

Գրեթէ վազելով անցաւ Տեպլանէ փողոցէն,
բաշաններուն հոյակապ ապարաններուն առջևէն,
որոնց միոյն խորերէն մինչև փողոց կ'արձա-
գանդուէր գերմանական վալսի մը համաչափ
քայլափոխութիւնը, քաջամարտ քիչ յեկի մը ամ-
բողջ գիշերուան քաջագործութիւններէն պար-
տուածի հեանքնի բով։

Սովալլուկը, ճգնաժամային քրտինքով մը
ոլորտած, և շուրթները կիսաբաց կը շարունա-

կէր իր ճամբան, երբ՝ յանկարծ՝ Գաֆէ Էփրե-
սիէնի դիմացը, Օլտ Խնկլընտ վաճառատան առջև
ուելի ծակցաւ և դողողուն ձեռքովը բան մը
առաւ գեանէն։ Երկու միլիէմոց մ'էր սա, աննշան
փշուր մը Լեոնի և Արտաշէսի իրիկուան խօս
վարուցանքին երկրիս չորս հովերուն, Շաֆիլէի
հեգնիչ և ազրուկային սիրոյն համար։

Համբարձուժ յիմարտկան յրքիջ մ'ունեցաւ
դրամը իր պատառատուն թիկնոցին քովի գըր-
պանը գրաւ և յառաջացաւ։

Երբ հանրածանօթ Եպրահիմ բաշային նշանա-
կանապէս սպառնալից պղնձեայ արձանին առ-
ջևէն ուղղակի Ապտինի փողոցը զարնելով
թրամվայնի զիծը հտտաւ, ինք կը հեար, սիրտը
ուժգնապէս կը արտիէր, ծունդերը կը դողդողէին
և աչքերը ահարկու խոժոռութիւն մը սոացած
էին։ Բայց կ'երևայ որ իր կամքը յաղթուած
չ'էր, վասն լի գէտ՝ աջ գարձաւ և Կէզիրէյի կա-
մուրջին ճամբան բռնեց։

Մինչդեռ գլխահակ կ'երթար՝ խլացած և
կուրացած, աղքեւլքի մը բաղխեցաւ, և մի և նոյն
ժամանակ։

— Հօ, ի՛շու կտոր...

հայերէն բառերը ականջին զարկին։

Համբարձուժ գլուխը վեր առաւ, և անհուն
ուրախութեան ժպիտ մ'ունեցաւ։ Հէգ մարդը իր
դիմացը կը տեսնէր հայ քահանայ մը, Տէր կո-
միտաս՝ իր երբեմնի գաւաթընկերը, երբ հան

բնագառաւին մէջ՝ Տէր Հայրը, այդ նուիրական պաշտօնը չ'ստանձնած, Յակօբ վարժապետ կ'անուանուէր պարզապէս:

Խեղճ Յիւրէքեան թերևս բնաւ չխորհեցաւ այն ո՛չպատուաբեր մակդիրին, որով նոյն միջոցին ընդունուեցաւ մի աշակերտին կողմէն այն դերադոյն էակին, որ յիմար բառը կը դատապարտէ: Համբարձում օրհասականի յստակատեսութեամբ՝ յանկարծ յիշեց միայն այն երջանկաւէտ օրերը, ուր Յակօբ վարժապետ, ամենայն փութով և որոշեալ ժամանակն ալ կանխելով՝ իր աշակերտները ճամբայ կը դնէր, ի՞նչն իր կողմէն Յիւրէքեան Համբարձումին հետ պարտէզ մը երթալով, կէս երկոտասնեակ բարեկամներու ընկերակցութեամբ ոչխարի զիտեր, գառնուկներ շամփրելու համար օգիւի և գինիի հազարնոցներու խելայեղիչ շոգիներուն մէջ՝ Դեռ ինչեր, դեռ ինչեր... Ո՞վ կրնայ երևակայել ինքնայարգութիւնը կորսնցուցած դաստիարակի մը շահատակութիւնները...:

Համբարձումին դէմքը ինչու անպատում բերկրութիւն մարտայայտեց, երբ թերևս արդէն հարիւրաւոր անգամներ տեսակցած էր Փարաւոնեան հողին վրայ իր զեղխութեանց վաղեմի ընկերին հետ, և երբ դեռ օր մ'առաջ վայրապար դիմած էր անոր՝ փոքր օգնութիւն մը հայցելու համար, ճիշտ այն միջոցին՝ ուր քահանան կը պատրաստուէր Ս. Պատարագ մատուցա-

նելու... է՛հ, միթէ որ ևէ համադում մը կրնա՞ր ընել որ մարդ մը յարգի շիւղի մը կառչելու չճգնի, երբ ինքը անդունդ մը գահալիժելու վրայ է...:

Տէրտէրը, քովն ունենալով իր սղասաւորը, որ կանաչեղէնով և հացով լեցուն սակաւի մը վրայ կը հսկէր, խիստ զբաղած էր մտի կտորի մը ընտրութեամբ մտավաճառի մը քով, երբ Համբարձում իրեն բաղխեցաւ, փոխարէնն ստանալով նոր անուանակալում մը:

- Օրհնեա Տէր, մռմնջեց խեղճը:
- Ողջո՞յն... ինչ կ'ուզես, պէ՛ ախպար:

Թերևս աւելորդաբանութիւն չնկատուիր, եթէ հակիրճօրէն պատմենք այս կրօնաւորին քահանայագործութիւնն պարագայները:

Ինչպէս ա՛հն ինքնայորդ քաղաք, Ա. քաղաքն ալ ունէր — և անտարակոյտ տակաւին ունի — իր ջոջերը, որոնք ինքնակոչաբար կը վարեն աղգային գործերը: Յակօբ վարժապետին վարժապետութեան ժամանակը Ա. ցիք ինքնակոյ բառը լսած չ'ըլլալով, անոր տեղ երկնաստի իրաւունք յատկանշական բառերը կը գործածէին, հիմնուելով — Ս. Փրոց սխալ մեկնութեամբ — սա կէտին վրայ թէ ամեն կար և իշխանութիւն Աստուծմէ կը բղխի. հետեւաբար անմառնջ կը հպատակէին իրենց ջոջերուն քրմահաճ որոշումներուն:

Արդ՝ ինչպէս ասեն իշխանութիւն, ջոջութիւնն ալ ունի իր աստիճանաչափը: Տեղւոյն կարեւորութեանը համեմատ տարին երկու հարիւր ոսկի եկամուտ ունեցող ջոջ մը պէտք է խոնարհի հինգ հարիւր ոսկի եկամուտ ունեցող ջոջի մ'առջև, այս ալ հազարնոց ջոջի մ'առջև. և այսպէս շարունակաբար, մինչև որ այս խոնարհումը դայ և յանգի այն դերերջանիկ անձին, որ՝ շուրջը իրմէ բարձրաստիճանը չ'տեսնելով՝ շառաջաձայն հրապարակէ և դործադրէ իր վեհապետութիւնը որուն առջև պէտք է տեղի տայ ամեն մարդկային իրաւունք:

Իրաւ, երբեմն ճորտային ապստամբութիւններ կը ծագին — և այս ալ ո՛չ թէ իրաւունք փնտռելու, այլ գերիշխանութիւնը յափշտակելու համար — բայց, « բաժանեա՛ զի տիրեսցես » ը դորտերու համար ըսուած չ'է. և աշխարհիս ո՛ր մէկ աղբը հայերէն աւելի ներդործապէս և կրաւորապէս յարած վարած է այս հրաշագործ յորդորակին...

Յակոբ վարժապետ, կամ տիրացու Յակոբ բաղդաւոր մահկանացու մ'էր. եթէ անանկ չըլլար, անշուշտ իր ձայնաւորութեամբը չպիտի կըրնար հրապուրել Ա.ի ցոցագոյնը, և հետևաբար՝ չպիտի կրնար ալ ոչ անոր երեկոյթները պայծառացնել իր երգերովն ու մանիկներով, և ո՛չ ալ անոր վաճառականութենէ աւելի վաշխառուական տոմարները բռնել, մինչև որ հաճի Աղան

Յերացաւ և երեկոյթները չսէրելու սկսաւ: Բայց ապերախտ մը չ'էր այն մենձ Աղան, և այդ փորձով ալ հաստատեց:

Տիկին Զոջ, որ թերևս կարծուածին չափ անըզգայ չ'էր վարժապետին տաղանդին, չեմ գիտեր ինչ բանէ գրգռելով, օր մը իր Գլխաւորին խիստ խղճալի կերպով նկարագրեց Յակոբին գրամական կացութիւնը:

— Ի՛նչ կրնանք ընել, հարցոց Աղան:

— Տէրտէր, փոփոաց տիկինը:

Մարդիկ՝ ընդհանրապէս, կը սիրեն վարձատրել, պայմանաւ որ իրենց քսակէն բան մը չ'ելլէ:

— Աղէ՛կ ըսիր, կնիկ. գոչեց աղան, տիրացուն ամուսնացած ըլլալով արգելք մը չեմ տեսներ. արդէն մեզի ալ բաւական ծառայութիւն մատուցած է, ժողովուրդը աէրտէրի մ'ալ պէտք ունի, հազրու մէկ քարով երկու թռչուն զարկած կ'ըլլանք:

Ո՛վ է ըսեր թէ կիները գործ չ'են կրնար կարգադրել...

Ինչպէս որոշուեցու այնպէս ալ եղաւ: Միայն Առաջնորդական աթոռը թափաւր մնացած ըլլալով քանի մ'ամիսներէ ՚ի վեր, հարկ եղաւ սպասել նոր Առաջնորդին, որուն առաջին Առաջնորդութիւնը չ'էր. երբ սա՛ իբր փորձառու անձ՝ թեմի գործերուն, հաշուելիք Մեծապատիւներուն աչք գոցուելիք խնդիրներուն վրան լիւր լի տե-

զեկութիւններով հասաւ վերջապէս, Աղան ան-
միջապէս ձեռք առաւ քահանայացուին խնդիրը

— Մի քիչ քննենք տեսնենք... ըսաւ Գերա-
պատիւը:

— Ինչը պիտի քննես, տեսնես. Սրբազան
ընդհիջեց Հաճի Աղան, տանդ սպասաւոր պիտի
ընես թէ խանութիդ գրադիր. Չեռքը զոյգ մը
ե՞զ պիտի յանձնես թէ հողաթափ ծախել պիտի
տաս. Մարդ մ'է որ տէրտէր պիտի ընես սոտ ր
մէջ քննելիք, տեսնելիք ի՞նչ կայ. Տէրտէրի,
վարժապետի համար շատ բարակները փնտռելու
չ'է, Սրբազան:

— Այո, անանկ է, ըսաւ Եպիսկոպոսը, բայց
քահանայութիւն վարքն ու բարքը...

Հաճի Աղան չձգեց որ շարունակէր:

— Նախ, Սրբազան, ըսաւ վշտացած ձայնով
մը. քանի որ առաջարկողը ես եմ, պէտք է
փստահ ըլլաք որ տիրացուն անարժան անձ մը
չ'է. Երկրորդ, իմ սկզբունքս այն է որ քահա-
նայութիւնը սուրբ պաշտօն մ'ըլլալով, աղտոտ-
ները գրկաբաց պէտք է անոր մէջ ընդունել.
որպէս զի սրբութիւն և մաքրութիւն. Ասոր ըսելիք
մ'ունի՞ք:

Սրբազանը յաղթուած էր, բայց վերջին ճիգ
մալ ընելով հետեւեալ յանդուգն հարցումը
մտնչեց:

— Ժողովուրդը ի՞նչ կ'ըսէ:

— Ժողովուրդը, ըսաւ Աղան անպատում զար-
մանքով մը, ո՞ր ժողովուրդը...

— Գլխու վրայ, պատասխանեց Ս. Հայրը, իբր
թէ անվիճելիօրէն գոհացուցիչ պատասխան մը
առած ըլլար:

Չոչը ժպտելով մեկնեցաւ. տիկինը գոհ պա-
կեցաւ, Յակոբ վարժապետը՝ ուրախութենէն
'չորս ժամուն մէջ վեց անգամ կերակուր կերաւ,
ճընկելով հանդերձ, վեց տարբեր տուններու մէջ...

— Պէտք է կրօնապիտական աշխատութեան մը
ձեռնարկես, Տէր Կոմիտաս, ըսաւ Սրբազանը՝
ձեռնագրութենէն ետքը:

— Արդէն սկսած եմ, Սրբազան:

— Ապրիս, նիւթդ ինչ է:

— Սամարացիին առակին մեկնութիւնը:

— Ընտիր նիւթ, սքանչելի՛ նիւթ, Աստուած
կարողութիւն և իմաստութիւն շնորհեցէ:

— Ահաւասիկ, ըսաւ Նորընծայն՝ վերաբերով
տակէն տետրակ մը հանելով:

— Վհայ, միշտ վրադ կը կրես, հ'է:

— Ինչ ընեմ, Սրբազան, յանկարծական ներ-
շընչումներս անմիջապէս գրելու համար:

— Տէր օրհնեցէ զքեզ, աղգի, փառքն ու
պարծանքն ըլլաս:

Եւ Սրբազանը ակնոցը դնելով արանչացաւ
ժողկանկարուած տառերուն վրայ, որոնք հե-
տեւեալ բառերը կը յօրինէին տետրակին կողքին
վրայ:

«ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱԿԻՆ ՍԱՄՍՐԱՅԻՈՅՆ

ԱՍՍՑԵԼՈՅՆ Ի ՏԵՍՈՒՆԷ ՄԵՐՄԷ

ՅԻՍՈՒՍԷ ՔՐԻՍՏՈՍԷ»

— Սքանչելի, սքանչելի, բացագանչեց Սրբա-
զանը և թուղթը գարձուց :

Առաջին էջին վրայ կրկնուած մի և նոյն բա-
ռերուն սակ գրուած էր միշտ շքատառերով :

ԳԻՐՔ Ա.

ՄԱՍՆ Ա.

ԳԼՈՒԽ Ա.

«Թէ ո՛րք իցե Սամարացի եւ ո՛րք Սարգիսցի» :

— Հիանալի, հրաշալի, բայց կ'երևայ թէ
այսչափ միայն գրած ես. Տէր Հայր, ըսու
Սրբազանը, ճեր ճերմակ էջեր թղթատելով :

— Ներում կը խնդրեմ Ձեր Սրբազանութե-
նէն, այս տետրակը մաքուրի քաշելու համար է,
գրուածքը տունս է :

— Քիչ մ'առաջ ներշնչումի խօսք կ'ընէիր...
լաւ, լաւ, շարունակէ՛, Տէր Հայր, շարունակէ՛,
պատասխանեց առաջնորդը քմծիծաղով մը որ
չատ բան կ'ըսէր :

— Քանի մը ասրի ետքը Տէր Կամիտասին
պաշտպան ջոջը մեռաւ՝ իբր թէ ջոջ չ'ըլլար, և
ջոջութեան դերագոյն աստիճանին բարձրացաւ
Մահտեսի մը, որուն խնջոյքներուն մէջ Յակոբ
վարժապետ չէր ուղած թօքերն ու կոկորդը
խըզրատել : Հետեաբար այդ Մահտեսին թշնամի
էր Տէր Կամիտասին, Այս վերջինը հասկնալով որ
այլ ևս հանդիստ չպիտի կրնայ ընել իր քաղա-
քին մէջ, մի քանի հաշար անգամ մռմնչեց
Աւետարանին սա բառերը « մարդ չէ մարգարէ
'ի քաղաքի իւրում » և ուխտազնացութեամբ
Երուսաղէմ երթալով անկէ ալ իբր խիստ բընա-
կան հետեանք՝ Եղիպտոս անցած էր, եւ թէպէտ
Գահիրէի Արժանապատիւները ոգի 'ի բռին աշ-
խատած էին նորեկը իրենց մրցակից չ'ընելու,
սակայն՝ շնորհիւ այլ և այլ պաշտպանութեանց
Տէր Կամիտաս մնացած էր և արհատացած :

.

Տէր Կամիտասին « ի՞նչ կ'ուզես, պէ՛տխպար »
այնքան գէշ տպաւորութիւն ըրաւ Համբարձու-
մին վրայ որ խեղճ մարդը փախաւ :

Բայց այս անգամ չէր այն հաճակերպեալ
անձը, որ դառնաթոյն քմծիծաղով մը կը յա-
ռաջանար դէպի Նեղոս : Հիմա խարազանի տակ
ըմբոստացած գազան մ'էր խօսուն, որ փրփրալից
բերնէն անլուր հայհոյութիւններ ժայթքեցնելով

և մարդոց վրայ մուկեղին ակնարկներ նետելով կ'չտապէր, խելակորոյս : Կարծեց նոր կորով մը ստացած էր, այնքան հաստատ և սէր էր անոր հապընթեպ քալուածքը :

Տէր Կե. իտաս անոր ետեէն նայեցաւ պահ մը, յետոյ մրմուռաց :

— Անթուրիսն նկարուած էր այս մարդուն աչքերուն մէջ : Սվոշ բան մը տա՛մ մի, չտամ մի... :

Եղկելի՛ քահանայն : Արդեօք երբէք խորհած էր թէ ո՛րու կ'աշակերտէր... :

Սակայն երբ Եիւրէքեան հասաւ ճիւղաւորումն այն փողոցներուն, որոնց մին Պապ ըլլաւ կը տանի և միւսը մինչև կամուրջ կ'երկարածքի, յանկարծ կանդ առաւ, որսորդ շան մը պէս օդը հոտուրաց և սրացաւ հացագործի փուռի մը վրայ որ իր ձախակողմը կը գտնուէր : Տարբեր ձևերով, տարբեր մեծութիւններով, նորեփ, շոգիարձակ, կարմրորակ Եւրոպական հացիբու հոգէառ շարքերով փուռին տախտակամա՞ծը կը զարդափայլէր : Հաստափոր, յալթանդամ յոյն մը — խանութին տէրը — վեց-եօթ տարեկան մանուկի մը հետ կը շղփաղփէր, ծխափայտն ակուայներուն մէջ սեղմած :

Սովորուկը փոթորիկի պէս խուժեց և ձեռքը կարկառեց, բաներ մը մռմնջելով :

Խանութպանը փայտ մ'առաւ և ուժգին հարուած մը տուաւ այդ երկնցած ձեռքին :

— Անթիւ ըլլալու է, հայրիկ, ըսաւ մանուկը :

— Տղաս, մուրացկաններուն երես տալու չ'է, թող երթա՛յ աշխատի, պատասխանեց մարդը :

— Անոր դուն գործ տուր, հայրիկ :

— Ի՞մ քովս գործ չկայ :

— Աւրիշներուն քով կ'այ, հայրիկ... :

— Դուն ձայնդ քաշէ՛, խելքդ չհասնիր... :

Համբարձում արդէն հեռացած էր, թուք մը նետելէն ետքը խանութպանին կողմը :

Քիչ մը վեր ծունդերը կ'թօտեցան, և ինքը պատին յեցաւ չիլիալու համար : Իր առջևը կը տեսնէր տեղացիներու խնկաբոյր զուտ ցորենահացի կոյտեր, զորոնք այրեր, կիներ և տղաքներ կը ծախեն փողոցներուն անկիւնները, տախտակաշերտներուն կամ արմաւենիի ոտտերուն վրայ շարած :

Այս անգամ ձեռք չկարկառեց, այլ սկսաւ հեծկլտալ, աչքերը յառած այդ երկնածիր և աւալ, ունեւորներէն արհամարհուած — կենսապարգև իրին վրայ : Քանի մ'անցորդներ զարմանքով դիտեցին այդ չափահաս անձը, որ, հոգի փողոցի մէջ կուլար առանց քաշուելու, և խընդաւով հեռացան :

Հացավաճառը — տղեկ մը — այդ արցունք կըտրած խավակալին (պարոնին) կը նայէր, ոտքի վրայ կեցած և խորխտաբար ձեռքերը ետին կապած :

Երևբէքեանին աչքերը ծովացած էին. իրեն
այնպէս կը թուէր թէ ալ անկարելի էր հասնիլ
մինչև գետ. Հոն, այդ անցորդներուն առջև,
այդ քարերուն վրայ, այդ հացերուն մօտիկը
պիտի մեռնէր անօթութենէ. . . .

Տղեկը ներշնչում մ'ունեցաւ և հաց մը եր-
կընցուց Համբարձումին, որ նախ խոյանալու
շարժում մ'ըրաւ, յետոյ՝ յանկարծ՝ միտքը փո-
խեց և սկսաւ վազել դէպ ՚ի դէտ, որ հարիւր
քայլ հեռուէն կը հոսէր վեհ, անշշուկ, յափըշ-
տակիչ գնացքով մը:

Ի՞նչ կ'անցնէր գլխուն մէջ այն մարդուն, որ
քիչ առաջ ձեռք կը կարկառէր, և հիմայ ինք-
նաբերաբար իրեն եղած օգնութենէն խոյս
կուտար. . .

2.

Կամուրջին վրայ ոգևորութիւնն աւելի մեծ
էր. Անդրնեղոսեան գիւղերէն և ագարակներէն
այլազան բերքերով բեռցուած սայլեր, կաթնա-
բարձ կառքեր, ձիեր, էջեր, վաղազարթոյց ճե-
մասէրներ կ'անցուդարձէին առաւօտեան զե-
փուռէն փայփայուելով: Գրեթէ մերկ, բոկօտն,
ալտատ տղեկներ կը վազվառէին վեր ու վար:
Փէլլահի կիներ, ալշիկներ, իրենց գլխուն վրայ
ահագին բեռներով կ'անցնէին անհող, մեղմօրէն
երգելով:

Համբարձում գլեթէ ինքզինքը մուցած՝
պահ մը դիտեց այս կենսալի տեսարանը, յետոյ
խաչածև երկաթեայ ձողերուն միջոցէն աչքերը
դարձուց դէպի նեղոս:

Տղմուտ ջուրը նորածագ արևուն ճառագայթ-
ներուն տակ անձանօթ դեղ մը ստացած էր.
Փոքր յորձանքներ՝ գրեթէ խաղալով՝ զիրար կը
հալածէին անգրադարձներով, ոսկեփայլ դաշտի
մը վրայ: Առագաստուռոյց նաւակներ՝ կարծես
նաւազներուն մեղմաղձօրէն ներդաշնակ եր-
գերէն գլեթուած, ջուրերուն ընդդրկումին մէջ
կը սահէին թեթևընթաց: Տեղ տեղ բարձրաբերձ
արմաւենի մը դէպի լայնատարած ջուրը հակած,
իր մէկ ճիւղին միջոցաւ կը թուէր գալտնիք մը
փսփսայ գետոց դետին: Քիչ մ'անդին, նախկին
թըրով-Իսմայիլ բաշային Հարուն. էլ-Ռաշիօալան
զարմանահրաշ պալատը իբր անհուն հայելի կը
դործածէր նեղոսին ջուրերը, ինքն իր վրայ
ըզմայլելու համար: Չախ կոշմը թովմաս Գուգի,
Կէյզի, Թէվֆիգիյէի և ուրիշ փոխադրիչ ընկե-
րութեանց զբօսանաւերը իրենց ծխնելոյզներուն
ծուխերուն մէջ կարծես կը ջանային մեղմացնել
արփուոյն խողըտիչ ճառագայթները:

Խեղճ մարդը տեսաւ այս ամենը, և խոր
հառաչ մ'արձակեց. կեանքի այդ անեղը և լու-
սաբորբօք սվկէանին մէջէն ինքնայօժար ըն-
կըղմիլ սարսազղեցիկ մահուան խաւարչտին

փոսին մէջ, դիւրի՛ն բան չէ խելքը գլուխը եղող մարդկային էակի մը համար, ըլլայ սա մութացիկ կամ միահեծան վեհագետ, հանճար կամ մարմնացեալ տգիտութիւն :

Առաւօտեան մաքուր օդը ահաբլի տանջանք մէք Համբարձումին հոգեվարք ստամոքսին : Այդ թշուառ անձը կարծես շամիրացած թաշնիկ մէք նաբուգոդոնսորեան հնոցի մ'առլե : Այս ելերերգութեան վախճանը յապաղել վեր էք սովորական մարդկային կարողութենէ :

Ճիշտ այս միջոցին, ուր հարիւրգլխեայ մահը իր վճռական յարձակումը կը պատրաստէր արդէն կիսամեռ կեանքի մը վրայ, տեղացի հացավաճառ մը իր անդիմադրելիօրէն հրապուրիչ և պաշտելիօրէն փորձիչ ազրանքը կարծես գիտմամբ կը ցուցադրէր խելճ գատապարտեալին արիւննալի աչքերուն առջև : Համբարձում միբող մարմնովը ցնցուեցս և սարսաղեցիկ Ռենչիւնով մը սլսցու գէպ 'ի երկաթ սվանգալը, աչքերը վարագուրելով թաշկինակով մը, զոր գըրպանէն հանեց ջլաձգաբար :

Եւ այդ ակնթարգային ժամանալամիջոցին մէջ, ուր նա օգայած կը գտնուէր, յանկարծ արգելքի մը բաղխեցաւ, և մեղմ ձայն մը լսեց. — Խափակա (պարոն) գրպանէք բան մ'ինկա :

Համբարձում կքեցաւ, և իր խօսակցին նախեցաւ մուրրեալ աչքերով : ոստիկան մէք սա, որ ոտքին ծայրովը երկու միլիէմնոց մը կը

ցուցնէր անոր՝ կամուրջին վրայ : Սովալլուկը տեսաւ զայն, յիշեց իր առաւօտեան գիւտը, ցատկեց անոր վրայ, առաւ, հացավաճառին նետեց և հաց մը յափշտակելով՝ սկսաւ վաղել, կրծօն մը գողցած շան մը արագութեամբ...

— Խենդ է, ըսաւ հացավաճառը :

— Կամ խելճ, պատասխանեց ոստիկանը, շատ բաներ տեսածի մը համոզումով :

Է.

Սովատանջ գայլի նման հրացայտ աչքեր յածելով բուրտիքը կը լափէր Համբարձում իր հացիկը, կամուրջին ծայրը առաջներուն վրայ կծկտած : կը լափէր զայն ահագին պատառներ թըխմելով իր լայնաբաց բերնին մէջ, առանց երկայն բարակ ծամծմելու : Ակռայներու երկու հարուած պատառի մը վրայ, կոկորդի առաձգական կծկում մը, և ահա ուրիշ պատառ մը ներս կը խուժէր :

Հինգ վայրկենէն հացը լքեցած էր : Համբարձում ափերը կը լզէր և թեփի փշուրներ կը կը փնտռէր առաջին մէջ... Գլուխը դարձած գէպ 'ի հացավաճառին կողմը, որ նստած էր, ուզեց ելլել, բայց մարմինը անհնազանդ գըտնուեցաւ կամբին : Ահագին ծանրութեան մը տակ կ'ընկճէր, թէ և առաջուան հրակիզումը անհետացած էր : Իր անդամները անղալաբար

կը ձգտէին, իրենց դիւրաթեքութենէն զրկուած, Գլուխը կը տատանէր, աչքերը կը մթագնէին ականջները կը վժվժային: Բայց միտքը հանդարտած էր: Նա հիմայ յստակարար կ'ըմբռնէր որ իր այդ ազատումը առժամանակեայ էր, և պէտք էր քիչ յետոյ վերստին մօտենալ այն շուրին, որմէ արգիւտած էր առաջին անգամ: Ամեն ժամանակ միլիէմներ չ'են գտնուիր փողոցներուն մէջ, Կտնուէին ալ այդ միջոցը անբաւական էր զինքն ապրեցնելու...: Եթէ այդ ստիկանը չ'ըլլար, հիմայ ամեն բան լմնցած պիտի ըլլար: Դիթէ բարիք մ'էր եղած այդ մարդուն իրեն ըրածը, կերած հացին շնորհիւ պիտի կըրնար փոքր, աննշան ժամանակ մ'ալ օգ ծծել: Կարելու, վայելելու պատրանքին մէջ գտնուիլ, բայց ետքը...

Յանկարծ « փառք քեզ, Տէր » մռմնջեց և աւազին վրայ երկնցաւ՝ գրեթէ անշնչացած:

— Ե՛ւ ըսկիւ, (ո՛լ մարդ) ե՛ւ ըսկիւ, կը ձայնէր նաւապետը՝ ոտքովը գրդելով և հրմշտկելով Համբարձումը, որ վերջապէս ելաւ յոտաւ ապուշ նայուած քներ նետելով չորս կողմը:

Կէս օր էր, արեւը՝ հորիզոնին վրայ բարձրացած՝ իր ուղղաձիգ ճառագայթներով կը նետահարէր եգիպտական մշտաբորբոք հողը: Ամեն

արարած՝ ասուն կամ անասուն, ամեն ոք՝ հարուստ թէ աղքատ, բնակարաններու մէջ կամ փողոցներու հովանաւոր և զովագին կողմերը քաշուած կը հանդէս աւելի կամ նուազ հեշտութեամբ:

Կամուրջին վրայ հազիւ կ'երևէին մի քանի դիւզացի ֆէլլահներ, որոնք կ'շտապէին նեղոսի այս կամ այն կողմի ծառերուն տակ ապաստանելու: Համբարձում քնացած էր աւազին վրայ, այնպիսի տեղ մը որ՝ բարեբաղդաբար՝ կամուրջին քստուերովը հովանաւորուած էր:

Այս միջոցին հասաւ և խարոխեց Տահապիյէ (փոքր առագաստանաւ) մը, և շարժուն կամըրջակ մը երկարեց դէպ'ի քնացողին կողմը: Եւրոպացի մը կա՛նք շահին վրայէն անցաւ և Համբարձումին քովը կեցաւ:

Մեծահարուստ ուսու զբօսաշրջիկ մ'էր սա, որ կը սիրէր միայնակ դեգերել աշխարհիս չորս կողմը, և որ հիմայ նաւակով կը վերադառնար վերին Եգիպտոսէն՝ ուր դացած էր ուղտի վրայ: Նաւապետը ճամբորդին պայուսակը բերաւ, և աչքերովը բեռնակիր մը փնտռեց, բայց ոչ ոք տեսնելով Համբարձումը արթնցուց, ինչպէս որ տեսանք:

— Ա՛ռ սա պայուսակը, և պարոնին ետեէն գնա, բոտս նաւապետը:

Ա. քաղաքցին առանց շաւ մը հասկնալու, մեքենաբար շալկեց ցոյց տրուած առաջիկան և

հետեցաւ զբոսաշրջիկին, որ ծանրաքայլ կը յառաջանար դէպ 'ի քաղաքին կեդրոնը, Բայց՝ շատ չանցած՝ մարդը պարապ կառք մը տեսնելով մէջը մտաւ, պայուսակն առաւ և Եւրէքեանին ձեռքը հինգ զանկաննոց մը դնելով երեսն անդին դարձուց, յափրացած մարդու մը շարժու ձևերով:

Կառքը հեռացաւ մինակ ձգելով Համբարձումը, որ խոկուն և մեքենաբար դարձեալ կ'անցնէր ճիշտ միկենոյն փողոցէն, ուրկէ անցած էր արդէն քանի մը ժամ առաջ, հակառակ ուղղութեամբ: Հիմայ ամեն բան կը նորոգուէր իր յիշողութեան մէջ, և դէմքը տրտմախառն ուրախութիւն մը կ'արտայայտէր: Լիաթուք կը ծծէր հեղձուցիչ օդը, և մերթ կը ժպտէր:

Երկայն ու մպերով շուր խմեց աղբիւրէ մը, քիչ մ'անդին հաց մը դնեց և մեծ ախորժակով կերաւ: Աւելի վար ծխավաճառի մ'առջև կանգ առաւ, պահ մը մտածկոտ մնաց, և — « սչ, մոռուաց ծխախոտին պակասը չ'էր որ զիս հոն տարաւ:

Քիչ ետքը առջևէն կ'անցնէր գինետան մը, որուն հաշուետեղանին մէկ մասը երկնեանդ շիշերով զարդարուած էր: Հոն ալ կեցաւ վարանոտ, ակնարկներովը գգուեց, շայն շիշերը փորձուեցաւ ներս մտնել, բայց յանկարծ աչքերը գոցեց և շուտափոյթ հեռացաւ, մենախոսելով:

— Ո՛չ ալ ասոնց պակասը:

կերթար առանց որոշ նպատակի մը: Երբ կ'ընթացան առջև հասաւ, պահ մը վարանեցաւ, ետոյ ներս մտաւ անյոյս քայլերով և ախուր պիտով մը:

Նամակ մը յանձնեցին իրեն՝ այն առտոյ համաձ ընդհար ձեռքերով պատուեց պահարանը: Իրոզը իր անգրանիկ զաւակն էր, որ երեք ամիս առաջ գործ մը դտած ըլլալով, իր առաջին խընայողութիւնը իր հօրը կը խրկէր, իբր աննշան արտայայտութիւն իր օրդիական պարտականութեանց:

Համբարձում շառագունեցաւ և յետոյ արձառուեց:

Ը.

Այն գիշեր ժամը տանու մէկին, երբ Լեւոն և Կրտաչէս գարեջուրի Ծորեր կը պարպէին «վասն լեւնաց» Շաֆիէյի որ իր երգերովը կ'զգլխէր և զարեբովը կը թալլէր ոչխարաձիտներու ամբողջ բանակ մը, երբ Տէր Կոմիտաս՝ իր ասնը մէջ սեղանին տակ թաւազլորած կը խորդար շնորհիւ վերջին դաւաթին, թերևս քարոզ մը որոճալով Սամարացիին և Սաղուկեցիին առակին վրայ, որուն սքանչացուցիչ մեկնութիւնը Տէր Հօր բարեացողամտութեան կ'սպասէր ու կ'սպասէր Ա. Գիրքին Ա. Մասին, Ա. Գլուխին վերնագրէն

ետքը որ և է առաջին բառի մը առաջին տառին
 առաջին դիմին գծուելուն, այն միջոցին երբ այ
 գերազանցօրէն բանական եղելութիւնք տեղ
 կունենային վարկաբեկելով թէ՛ մարդկութիւնը
 և թէ՛ կրօնքը, նոյն ժամուն Համբարձում —
 վերջապէս փորձով հասկնալով թէ բարոյական
 հլօթ սկզբունքներէ զուրկ անձանց համար խիստ
 վտանգաւոր է հետու ապրիլ ընտանեկան միջավայրը
 վայրէն, աշխարհային փորձութեանց այդ մերթքին
 չանթարգել և մերդ մեղմացուցիչ տաճարէն մեր
 խոհեմաբար ժամը տասնումէկին կառախումբը
 կը մտնէր, Բորթ-Սախտի ճամբով հայրենիք
 վերադառնալու համար:

● ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ ●

Հայկական անկախութեան մը հաւատացող-
 քերէն չեմ. Բայց, այս էջերուն մէջ, ինչո՞ւ և
 ինչպէ՞ս պիտի նկատու վրայ, վիճաբանիլ թէ՛ անպատեհ
 թէ՛ անտեղի կը գտնեմ. Թող ամեն ոք իր
 հակակարծիք-
 Միւս կողմէն, աներկբայի է որ
 հայրենիքը պիտի խաղաղի, և հոն բնակիլ
 ըլլայ Այն տոնն,
 քաղաքական տիրապետութիւնը, որ
 վարդանալ կարելի պիտի ըլլայ Այն տոնն,
 քաղաքական տիրապետութիւնը, որ
 արդէն իր վարկը կորսնցնելու վրայ է աշխար-
 հիս վրայ, ճշմարիտ տիրապետութիւնը ամենէն
 աւելի զարգացած ցեղին պիտի յանձնուի, ըս-
 տիպեալ. Իմ փափաքս այն է որ այն ցեղը մենք
 ըլլանք, բնազաւառին բնիկ ցեղերուն մէջ,
 ինչպէս նաև այն օտար ցեղերուն մէջ, որոնք
 շատ չանցած պիտի խուժեն Հայաստան, իբրև
 սոկեհանքերով լի նորագիտ երկիրի մը վրայ:
 Իմ փափաքիս իրականացումը մեր բարոյապէս
 և մտաւորապէս յառաջացման մէջ կը տեսնեմ
 միայն. Եւ ասոր համար է որ, իմ կարողութեանս
 չափով, պիտի շարունակեմ ճօնացնել «Ժողո-
 վուրդի Մատենագարանը», զոր իմ հիւանդու-

Թիւնս և ընտանեկան դժբաղդութիւնք զիս
հարկադրեցին տարի է մաւելի ընդմիջել: Եւ
այս հրատարակութիւնով մեծ ծառայութիւն մը
մատուցանելու յաւակնութիւնը չ'ունիմ: Բայց
պէտք է խորհիլ որ Ողիկիանոսն ալ կաթիլներէ
կաղմուած է: Թող ամեն ազգասէր իր կաթիլը տայ
և պիտի տեսնուի որ մեր ազգին բարոյական և
մտաւորական դաշտերը պիտի ոռոգուին և պիտի
արդիւնաւորուին:

Կեանքերու ամենէն խոտելին, հայեցողու-
թեամբ անցուած անգործ կեանքն է:

« Ժողովուրդին Մանուկագրան » ին հրատարակութիւնները .

Թիւ.		Սև.Պ.
1.	ԹՐՔՈՒՀԻՆ	50
2.	ՀԻԻԼԷ	50
3.	ՍՈՒԼՊԱՆ ԱՊՏԻԿ ՀՍՄԻՏԻ ՎԵՐՁԻՆ, ԳԻՇԵՐԸ. (ժամլոյ տակ) .	

ԺՈՂՈՎՈՒՐԻ. — Ամսաթերթ Ա. Տարի	30.
(1903) 12 թիւ	3
ԺՈՂՈՎՈՒՐԻ. — Կիսամսեայ Ա. Տարի	
(1904) 22 թիւ	5

Գիմել առ.

Mr. A. BALIAN

CAIRE (Egypte)

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0353395

49473